

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์เป็นมิติที่สำคัญอย่างหนึ่งในการศึกษา
บทบาทหน้าที่ของภาษาในบริบทสังคมวัฒนธรรมไทย อัตลักษณ์หรือการนิยาม
ความหมายของตัวตนมีความสำคัญต่อชีวิตในการสังคมของมนุษย์ อัตลักษณ์มีส่วน
เกี่ยวข้องในการทำกิจกรรมทั้งหลายในชีวิตของเราทุกคน ไม่ว่าจะเป็นการปฏิสัมพันธ์ใน
ชีวิตประจำวัน การเจรจาธุรกิจ การโต้แย้งในกรณีพิพาท หรือแม้แต่การบริโภคสินค้าใน
สังคมปัจจุบัน ส่วนภาษานั้นเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการประกอบสร้างความหมาย
ของตัวตนและในการจัดวางตำแหน่งแห่งหนของคนในสังคม การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง
ภาษากับอัตลักษณ์จึงน่าจะช่วยเผยให้เห็นบทบาทที่น่าสนใจของภาษาในมุมมองนี้

ศิริพร ภัคดีवासุ

- อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สำเร็จการศึกษาอักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง)
สาขาภาษาไทย จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ได้รับพระราชทานทุน “มูลนิธิอานันทมหิดล” แผนกอักษรศาสตร์
ไปศึกษาระดับปริญญาโทและปริญญาเอกด้านคติชนวิทยา
ณ มหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา
- ความสนใจ: คติชนวิทยา การเล่นทางภาษา
ภาษาับสังคมวัฒนธรรมไทย วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

ผู้สนใจหนังสือวิชาการของคณาจารย์และนิสิตบัณฑิตศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โปรดติดต่อ

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

โทรศัพท์ 0-2218-4899 โทรสาร 0-2218-4888

หรือ ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศาลาพระเกี้ยว โทรศัพท์ 0-2218-7000 โทรสาร 0-2255-4441

สยามสแควร์ โทรศัพท์ 0-2218-9881-2 โทรสาร 0-2254-9495

CU CALL CENTER โทรศัพท์ 0-2255-4433

e-mail: order@chulabook.com

http://www.chulabook.com และ http://www.cubook.chula.ac.th

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ฯ
ISBN 978-616-407-295-4

9 786164 072954

ราคา 260 บาท

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษา
กับอัตลักษณ์
และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย

ศิริพร ภัคดีवासุ

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่ 175

ความสัมพันธ์ระหว่าง ภาษากับอัตลักษณ์ และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย

ศิริพร ภัคดีवासุ

รบกวนคุณลูกค้า
สแกนคิวอาร์โค้ด เพื่อตอบแบบสอบถาม
ความพึงพอใจ ในหนังสือของคุณอาจารย์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่ 175

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย

ศิริพร รักดีผาสุข

ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศิริพร รักดีผาสุข

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย

กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2561.

296 หน้า

ISBN: 978-616-407-295-4

จัดพิมพ์โดย

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองฉบับดี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรรณี ชีวินศิริวัฒน์

โทร. (02) 218 – 4888

พิมพ์ครั้งที่ 1 จำนวน 500 เล่ม เมษายน พ.ศ. 2561

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

คำนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์เป็นมิติที่สำคัญอย่างหนึ่งในการศึกษาบทบาทหน้าที่ของภาษาในบริบทสังคมวัฒนธรรมไทย อัตลักษณ์หรือการนิยามความหมายของตัวตนมีความสำคัญต่อชีวิตในทางสังคมของมนุษย์ อัตลักษณ์มีส่วนเกี่ยวข้องในการทำกิจกรรมทั้งหลายในชีวิตของเราทุกคน ไม่ว่าจะเป็นการปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวัน การเจรจาธุรกิจ การโต้แย้งในกรณีพิพาท หรือแม้แต่การบริโภคสินค้าในสังคมปัจจุบัน ส่วนภาษานั้นเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการประกอบสร้างความหมายของตัวตนและในการจัดวางตำแหน่งแห่งหนของคนในสังคม การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์จึงน่าจะช่วยให้เห็นบทบาทที่น่าสนใจของภาษาในแง่มุมนี้

แนวคิดเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์” มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง เพราะนักวิชาการหลากหลายสาขาต่างให้ความสนใจและนำเสนอแนวคิดทฤษฎีต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจ “อัตลักษณ์” พัฒนาการที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการตระหนักถึงบทบาทของภาษาในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ ความตระหนักดังกล่าวทำให้มีการเขียนหนังสือเกี่ยวกับ “ภาษากับอัตลักษณ์” ในภาษาต่างประเทศจำนวนหนึ่งและมีงานวิจัยเกี่ยวกับ “ภาษากับอัตลักษณ์” ในแง่มุมต่างๆ นำเสนอในการประชุมวิชาการและตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารวิชาการจำนวนไม่น้อย ในกรณีของวงวิชาการไทยนั้น แม้จะมีการกล่าวถึงการศึกษาภาษากับอัตลักษณ์และมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอยู่บ้างแล้ว แต่ยังไม่มียานหนังสือที่นำเสนอแนวคิด ทฤษฎีและแนวทางการศึกษาวิจัยในประเด็นนี้โดยตรง หนังสือ “ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย” นี้เป็นความพยายามในการศึกษารวบรวมและประมวลความรู้เกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับอัตลักษณ์และแนวทางการศึกษาภาษากับอัตลักษณ์ที่ปรากฏในงานวิจัยภาษาต่างประเทศและงานวิจัยภาษาไทย

หนังสือนี้มีเนื้อหา 5 บท บทที่ 1 กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์ บทที่ 2 ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ ผู้เขียนนำเสนอให้เห็นบทบาทของการใช้ภาษา

รูปแบบต่างๆ ได้แก่ ชื่อ ระบบสรรพนาม วิธภาษา อุปลักษณะ และวาทกรรมว่ามีส่วนในการประกอบสร้างอัตลักษณ์อย่างไร ส่วนบทที่ 3 กล่าวถึงมิติในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ ได้แก่ ภาษากับอัตลักษณ์บุคคลและอัตลักษณ์กลุ่ม ภาษากับอัตลักษณ์เพศสภาพ ภาษากับอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ และภาษากับอัตลักษณ์ความเป็นชาติ นอกจากนั้น เนื้อหาในบทนี้แสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์เป็นการประกอบสร้างตัวตนที่มีลักษณะสหสัมพันธ์ (intersubjectivity) กล่าวคือ อัตลักษณ์เป็นการนิยามความหมายของตัวตนซึ่งเกิดจากการประกอบสร้างจากผู้เป็นเจ้าของอัตลักษณ์นั้นและอีกส่วนหนึ่งเป็นการนิยามโดยผู้อื่นหรือสังคมจากนั้นในบทที่ 4 ผู้เขียนกล่าวถึงทิศทางและแนวโน้มการศึกษาวิจัยภาษาไทยในหัวข้อ “ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์” และได้ยกตัวอย่างและสรุปสาระสำคัญของงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในภาษาไทยและภาษาต่างประเทศเพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นประเด็นการศึกษาและแนวทางการวิจัยที่น่าสนใจ ส่วนบทที่ 5 เป็นการสรุปภาพรวมของเนื้อหาทั้งหมด ผู้เขียนหวังว่าหนังสือนี้จะมีส่วนช่วยจุดประกายความคิดและนำเสนอแนวทางสำหรับการศึกษาบทบาทของภาษาไทยในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ในบริบทสังคมวัฒนธรรมไทยต่อไป

การเขียนหนังสือนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากหน่วยงานและผู้ที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ผู้เขียนขอขอบพระคุณภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้อนุญาตให้ผู้เขียนลาไปปฏิบัติงานเพื่อเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการเป็นเวลา 1 ปี (ระหว่างปี 2557 – 2558) ซึ่งทำให้ได้มีเวลาในการค้นคว้าหาความรู้และเรียบเรียงหนังสือเรื่องนี้อย่างเต็มที่จนเสร็จสมบูรณ์ ขอขอบพระคุณฝ่ายวิจัย (ฝ่ายส่งเสริมผลงานวิชาการ) คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้กรุณามอบทุนสนับสนุนการผลิตผลงานวิชาการประเภทหนังสือ ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร. เทพี จรัสจรวงเกียรติ หัวหน้าภาควิชาภาษาไทยที่ได้กรุณาสันนิษฐานให้ผู้เขียนได้ลาไปศึกษาค้นคว้าและเรียบเรียงหนังสือเรื่องนี้ ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. อนุรักษ์ พานโพธิ์ทอง ที่กรุณาให้ข้อคิดเห็นทางวิชาการที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การเขียนหนังสือนี้ และขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร. ไกล่รุ่ง อามระดิช ที่กรุณามอบหนังสือซึ่งช่วยให้เนื้อหาของหนังสือเรื่องนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สุดท้ายนี้ ผู้เขียนขอขอบพระคุณโครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ ฝ่ายส่งเสริมผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ ที่กรุณาสันนิษฐานการจัดพิมพ์หนังสือเรื่องนี้และ

ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิที่กรุณารับอ่านประเมินต้นฉบับหนังสือและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการปรับปรุงหนังสือเรื่องนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอขอบคุณนางสาวสุจิตรา แซ่ลิ่ม ที่ได้ช่วยออกแบบปกหนังสือ พร้อมทั้งช่วยพิสูจน์อักษรและตรวจทานต้นฉบับหนังสืออย่างละเอียด

ศิริพร ภักดีผาสุข

ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มีนาคม 2561

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
บทที่ 1 แนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับ “อัตลักษณ์”	1
1.1 อัตลักษณ์ (identity) คืออะไร	2
1.2 มุมมองเกี่ยวกับอัตลักษณ์	6
1.2.1 อัตลักษณ์ตามมุมมองสารัตถนิยม	7
1.2.2 อัตลักษณ์ตามมุมมองต่อต้านสารัตถนิยม	8
1.3 แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาอัตลักษณ์	9
1.3.1 แนวคิดที่ศึกษาอัตลักษณ์ในฐานะการสร้างตัวตนของบุคคล	10
1.3.2 แนวคิดที่ศึกษาอัตลักษณ์ในฐานะผลผลิตของสังคม	11
1.3.3 แนวคิดที่ศึกษาอัตลักษณ์ในมุมมองภาษาและวาทกรรม	16
1.4 การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์จากมุมมองนักภาษา	21
1.4.1 “ภาษา” คืออะไร	22
1.4.2 ทิศทางในการศึกษาภาษากับอัตลักษณ์	26
1.4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ในสังคมไทย	29
1.5 สรุป	31
บทที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์	34
2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์	34
2.2 ชื่อกับอัตลักษณ์	40
2.2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างชื่อกับอัตลักษณ์	40
2.2.2 การตั้งชื่อในวัฒนธรรมต่างๆ	42
2.2.3 การตั้งชื่อกับอัตลักษณ์ในวัฒนธรรมไทย	46
2.3 ระบบสรพนามกับอัตลักษณ์	58
2.3.1 สรพนามกับอัตลักษณ์	58

2.3.2 ระบบสรรพนามภาษาไทยกับอัตลักษณ์	59
2.3.3 ระบบสรรพนามในภาษาไทยกับอัตลักษณ์และมุมมองเกี่ยวกับตัวตน	63
2.4 วิธภาษากับอัตลักษณ์	67
2.4.1 ศัพท์และแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับวิธภาษา	67
2.4.2 แนวคิดในการศึกษาวิธภาษากับอัตลักษณ์	69
2.5 อุปลักษณ์กับอัตลักษณ์	81
2.5.1 อุปลักษณ์คืออะไร	81
2.5.2 แนวคิดในการศึกษาอุปลักษณ์	82
2.5.3 ความสัมพันธ์ระหว่างอุปลักษณ์กับอัตลักษณ์	91
2.6 วาทกรรมกับอัตลักษณ์	95
2.6.1 ศัพท์และแนวคิดสำคัญ: วาทกรรม อุดมการณ์ ภาพตัวแทน	95
2.6.2 วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์กับการศึกษาอัตลักษณ์	107
2.6.3 ความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับอัตลักษณ์	128
2.7 สรุป	136
บทที่ 3 มิติในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์	139
3.1 ภาษากับอัตลักษณ์บุคคลและอัตลักษณ์กลุ่ม	140
3.1.1 อัตลักษณ์บุคคลและอัตลักษณ์กลุ่ม	140
3.1.2 ภาษากับอัตลักษณ์บุคคล	142
3.1.3 ภาษากับอัตลักษณ์กลุ่ม	147
3.2 ภาษากับอัตลักษณ์เพศสภาพ	153
3.2.1 เพศสรีระกับเพศสภาพ	154
3.2.2 ภาษากับอัตลักษณ์เพศสภาพ	155
3.3 ภาษากับอัตลักษณ์ชาติพันธุ์	168
3.3.1 ชาติพันธุ์ และ อัตลักษณ์ชาติพันธุ์	168
3.3.2 ภาษากับอัตลักษณ์ชาติพันธุ์	169
3.4 ภาษากับอัตลักษณ์ความเป็นชาติ	183

3.4.1	ชาติและอัตลักษณ์ความเป็นชาติ	183
3.4.2	ภาษากับอัตลักษณ์ความเป็นชาติ	187
3.5	สรุป	194
บทที่ 4 ทิศทางและแนวโน้มการศึกษาวิจัยภาษาไทยในหัวข้อ		
	“ภาษากับอัตลักษณ์”	197
4.1	งานวิจัยเกี่ยวกับอัตลักษณ์ในสาขาวิชาต่างๆ	197
4.2	งานวิจัยในหัวข้อ “ภาษากับอัตลักษณ์”: ประเด็นการวิจัย	204
4.2.1	การตั้งชื่อประเภทต่างๆ กับอัตลักษณ์	204
4.2.2	ภาษากับการนำเสนออัตลักษณ์ในการปฏิสัมพันธ์	207
4.2.3	วาทกรรมกับการนำเสนอภาพตัวแทนและอัตลักษณ์	208
4.3	ตัวอย่างงานวิจัยภาษาไทย	216
4.3.1	งานวิจัยเกี่ยวกับการตั้งชื่อประเภทต่างๆ กับอัตลักษณ์	216
4.3.2	งานวิจัยภาษากับการนำเสนออัตลักษณ์ในการปฏิสัมพันธ์	221
4.3.3	งานวิจัยการประกอบสร้างภาพตัวแทนหรืออัตลักษณ์ในวาทกรรม	222
4.4	ตัวอย่างงานวิจัยภาษาต่างประเทศ	226
4.4.1	งานวิจัยเกี่ยวกับการตั้งชื่อและการใช้สรรพนามในฐานะ ดรชนิป้องชื่ออัตลักษณ์	226
4.4.2	งานวิจัยเกี่ยวกับภาษากับการนำเสนออัตลักษณ์ในการปฏิสัมพันธ์	229
4.4.3	งานวิจัยเกี่ยวกับการประกอบสร้างภาพตัวแทนหรือ อัตลักษณ์ในวาทกรรม	234
4.4.4	งานวิจัยเกี่ยวกับอุปลักษณ์กับการนำเสนออัตลักษณ์	239
4.5	สรุป	243
บทที่ 5 บทส่งท้าย		245
ภาคผนวก ก		250
รายการอ้างอิง		254
ดรชนิ		281

สารบัญแผนภาพ

		หน้า
แผนภาพที่ 1	ความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรม ภาพตัวแทน และอัตลักษณ์ (ฮอลล์ และ ดู กาย Hall and Du Gay, 1996)	39
แผนภาพที่ 2	กระบวนการให้ความหมายตามแนวคิดของบาร์ธส์ (Barthes, 1972)	103
แผนภาพที่ 3	ระบบการนำเสนอภาพตัวแทน (ฮอลล์ Hall, 1997, 2003)	104

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตัวอย่างงานวิจัยอัตลักษณ์จำแนกตามสาขาวิชา	198
ตารางที่ 2 ตัวอย่างงานวิจัยอัตลักษณ์จำแนกตามหัวข้อ	200
ตารางที่ 3 ตัวอย่างงานวิจัยอัตลักษณ์จำแนกตามกลุ่มข้อมูลที่ใช้ศึกษา	202
ตารางที่ 4 ตัวอย่างงานวิจัยเกี่ยวกับการตั้งชื่อ	205
ตารางที่ 5 ตัวอย่างงานวิจัยเกี่ยวกับการนำเสนออัตลักษณ์ในการปฏิสัมพันธ์	207
ตารางที่ 6 ตัวอย่างงานวิจัยเกี่ยวกับวาทกรรมกับการนำเสนอภาพตัวแทน และอัตลักษณ์	209

บทที่ 1

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์”

“ภาษากับอัตลักษณ์เป็นสิ่งที่สุดท้ายแล้วแยกจากกันไม่ได้ ... เราทุกคนก็ล้วนแต่ข้องเกี่ยวอยู่กับภาษาในกระบวนการที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตในการประกอบสร้างความหมายว่าตัวเราเป็นใคร และคนอื่นที่เราได้พบ ได้ อ่านหรือฟังอะไรจากเขานั้นเป็นใคร”

(โจเซฟ Joseph, 2004: 13-14)

คำกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ได้เป็นอย่างดี นอกจากการสื่อสารความรู้ความคิดต่างๆ แล้ว บทบาทสำคัญอย่างหนึ่งของภาษาคือการสื่อความหมายเกี่ยวกับตัวตน รวมถึงการบ่งชี้และจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม ประเด็นดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่า “อัตลักษณ์” ด้วยเหตุนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์จึงเป็นมิติในการศึกษาบทบาทหน้าที่ของภาษาที่ไม่ควรมองข้าม ก่อนที่จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์และแนวทางการนำประเด็นดังกล่าวมาศึกษาภาษาไทย ผู้เขียนจะเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงแนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับ “อัตลักษณ์” เพื่อเป็นการสร้างพื้นฐานความเข้าใจก่อนที่จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ในลำดับถัดไป

อัตลักษณ์เป็นสิ่งที่ทำให้การดำรงอยู่ของมนุษย์มีความหมาย ฮูม (Hume, 1783 อ้างถึงใน ดันเดส Dundes, 1989:1) กล่าวถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ว่า “ในบรรดาความสัมพันธ์ทั้งปวง สิ่งที่มีลักษณะเป็นสากลที่สุดคืออัตลักษณ์ อัตลักษณ์เป็นสิ่งที่จำเป็นสามัญสำหรับทุกชีวิตที่ยังดำรงอยู่” ส่วนกรอสเบิร์กและคณะ (Grossberg et al., 1998: 205) กล่าวถึงอัตลักษณ์ไว้อย่างน่าสนใจว่ามนุษย์ทุกคนล้วนต้องการมีความสำนึกอยู่เสมอว่าตนเองเป็นใครและต้องการพื้นที่สำหรับอัตลักษณ์ดังกล่าวในสถาบันทางสังคมหรือกิจกรรมต่างๆ ในชีวิต ความสำคัญดังกล่าวส่งผลให้มันักวิชาการหลายสาขาสันใจประเด็นเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์”

“อัตลักษณ์” (identity) ได้รับความสนใจในฐานะแนวคิดสำคัญในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มาตั้งแต่ทศวรรษ 1950 (กลีสัน Gleason, 1983 อ้างถึงใน เวเธอเรล Wetherell, 2010: 3; วีดอน Weedon, 2004) นักวิชาการหลากหลายสาขา อาทิ นักมานุษยวิทยา นักภูมิศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ นักปรัชญา นักรัฐศาสตร์ นักจิตวิทยา นักสังคมวิทยา สนใจศึกษาอัตลักษณ์เพื่อทำความเข้าใจและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดนี้ ความสนใจดังกล่าวส่งผลให้ในช่วงทศวรรษ 1990 อัตลักษณ์ได้กลายเป็นแนวคิดสำคัญแนวคิดหนึ่งที่เชื่อมโยงศาสตร์ต่างๆ ในสาขาสังคมศาสตร์เข้าด้วยกัน (เจนกินส์ Jenkins, 1996: 8) ด้วยเหตุนี้ จึงมีผู้กล่าวว่า “identity” เป็นศัพท์สำคัญที่พบใช้มากที่สุดคำหนึ่งในหนังสือและบทความทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในโลกตะวันตกจนอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดที่จะแพร่หลายเช่นนี้มีไม่มากนัก (เวเธอเรล Wetherell, 2010: 3) ผลที่ตามมาคือมีการพัฒนาแนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับ “อัตลักษณ์” หลายแนวคิด ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีเหล่านี้เป็นพื้นฐานที่มีประโยชน์ต่อการศึกษารากเหง้าอัตลักษณ์ต่อไป ในหนังสือนี้ผู้เขียนจึงเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์ ได้แก่ นิยามของอัตลักษณ์ มุมมองเกี่ยวกับอัตลักษณ์ แนวคิดทฤษฎีที่ศึกษาอัตลักษณ์ และการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์จากมุมมองนักภาษา

1.1 อัตลักษณ์ (identity) คืออะไร

นักวิชาการหลายคนเห็นว่าการให้คำจำกัดความ “อัตลักษณ์” เป็นเรื่องยาก ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความเข้าใจเกี่ยวกับอัตลักษณ์นั้นมีพัฒนาการมาโดยตลอด ทำให้อาจจะไม่สามารถอธิบายความหมายได้ด้วยคำนิยามสั้นๆ (โอโมนิย์ และ ไวท์ Omoniyi and White, 2006; เวเธอเรล Wetherell, 2010) ในหัวข้อนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงนิยามและคำอธิบายลักษณะของ “อัตลักษณ์” ที่นักวิชาการได้นำเสนอไว้ และจะประมวลความคิดเพื่อนำเสนอคำจำกัดความที่จะใช้ในหนังสือต่อไป อย่างไรก็ตาม นิยามดังกล่าวเป็นเพียงการตอบคำถามเบื้องต้นว่า “อัตลักษณ์คืออะไร” การทำความเข้าใจอัตลักษณ์จำเป็นต้องกล่าวถึงมุมมองและแนวคิดทางวิชาการที่เกี่ยวข้องซึ่งผู้เขียนจะนำเสนอในหัวข้อถัดไป

“อัตลักษณ์” ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า identity คำว่า “identity” มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า “idem” ซึ่งแปลว่า ‘the same’ (เหมือนเดิม คงเดิม) (กลีสัน Gleason, 1983 อ้างถึงใน เวเธอเรล Wetherell, 2011: 5) การใช้คำว่า “identity” เพื่อสื่อถึง

“อัตลักษณ์” นั้นปรากฏใช้ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1596 ในความหมายว่า “ความคงเดิมของบุคคลหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่คงอยู่ตลอดเวลาหรือคงอยู่ในทุกสถานการณ์; สภาวะของการเป็นปัจเจกบุคคล; ข้อเท็จจริงที่ว่าบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งยังคงเป็นคนนั้นหรือสิ่งนั้นและไม่ใช่อย่างอื่น; ความเป็นปัจเจก; บุคลิกภาพ” (Oxford English Dictionary, 2014) คำจำกัดความดังกล่าวสื่อให้เห็นว่า identity เกี่ยวข้องกับลักษณะหรือคุณสมบัติเฉพาะที่คงเดิมและโดดเด่นซึ่งทำให้สามารถจำแนกและระบุชี้บุคคลหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ คำจำกัดความในลักษณะนี้ทำให้ identity น่าจะแปลว่า “เอกลักษณ์” และความหมายในลักษณะดังกล่าวนี้ผูกติดกับคำนี้มาโดยตลอด (เบนเวลล์และสโตโก Benwell and Stokoe, 2006) ส่วนคำแปลภาษาไทยของ identity นั้น อภิญา เพื่องฟูสกุล (2546: 1) ชี้ให้เห็นว่าในภาษาไทยมีการใช้คำว่า “เอกลักษณ์” แทน identity ในความหมายว่า “สิ่งที่เป็นคุณสมบัติของคนหรือสิ่งหนึ่ง และมีนัยขยายต่อไปว่าเป็นคุณสมบัติเฉพาะของสิ่งนั้น ที่ทำให้สิ่งนั้นโดดเด่นขึ้นมาหรือแตกต่างจากสิ่งอื่น” อย่างไรก็ตาม ผลจากพัฒนาการของแนวคิดทฤษฎีที่ศึกษาเกี่ยวกับ identity ทำให้เกิดการตั้งคำถามเกี่ยวกับความคิดที่ว่า มีลักษณะเฉพาะที่เป็นแก่นแกนของบุคคลหรือสิ่งต่างๆ และหันมาพิจารณา identity ในฐานะการให้ความหมายของตัวตนหรือความเป็นปัจเจกซึ่งสามารถมีได้หลากหลายและแปรเปลี่ยนไปได้ตามบริบท ด้วยเหตุนี้ อภิญา เพื่องฟูสกุล (2546: 1) จึงเห็นว่าคำว่า “อัตลักษณ์” น่าจะสื่อความได้ถูกต้องชัดเจนกว่า “เอกลักษณ์” และเสนอให้ใช้คำว่า “อัตลักษณ์” ในการแปลคำว่า identity ในความหมายที่รับรู้ในวงวิชาการปัจจุบัน ผู้เขียนเห็นด้วยกับความคิดดังกล่าว ดังนั้นในหนังสือนี้ ผู้เขียนจึงใช้คำว่า “อัตลักษณ์” แทน “identity” ด้วยเช่นกัน

หากจะกล่าวอย่างกว้างๆ “อัตลักษณ์” (identity) คือ ลักษณะที่บ่งบอกเกี่ยวกับตัวตนว่า “ฉันเป็นใคร” แม้การให้คำจำกัดความ “อัตลักษณ์” จะไม่ใช่เรื่องง่าย แต่ก็มีนักวิชาการหลายคนพยายามอธิบายความหมายและลักษณะของ “อัตลักษณ์” ไว้ ดังนี้

- เบนเวลล์ และ สโตโก (Benwell and Stokoe, 2006: 6) อธิบายว่าในความหมายที่กว้างที่สุดแล้วอัตลักษณ์คือ “การที่เราเป็นใครสำหรับตัวเราและคนอื่น”

- บูโชลท์ และ ฮอลล์ (Bucholtz and Hall, 2005: 586) นิยามว่า “อัตลักษณ์คือการจัดวางตำแหน่งแห่งหนทางสังคมของตัวตนของเราและผู้อื่น”
- คิดด์ และ ทีเกิล (Kidd and Teagle, 2012: 25) อธิบายว่า “จุดเริ่มต้นที่มีประโยชน์เมื่อคิดถึงความหมายของอัตลักษณ์หรืออัตลักษณ์ทางสังคมก็คือการมองอัตลักษณ์ว่าหมายถึงการที่จะรู้ได้ว่าคุณคือใคร”
- เจนกินส์ (Jenkins, 1996: 5) เห็นว่าอัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับความเข้าใจของเราว่า “เราเป็นใคร” และ “ผู้อื่นเป็นใคร” นอกจากนี้ในทางกลับกัน อัตลักษณ์ก็เกี่ยวข้องกับความเข้าใจของผู้อื่นต่อตัวตนของเขาและตัวตนของเราด้วย อัตลักษณ์ทางสังคมนั้นแท้จริงแล้วจึงเป็นเรื่องของ “ความหมาย” อัตลักษณ์เป็นผลผลิตที่เกิดจากความเห็นพ้องกันและความเห็นแย้งกันระหว่างตัวเราและผู้อื่น กล่าวได้อีกอย่างว่า อัตลักษณ์เป็นเรื่องของการต่อรองความหมายเกี่ยวกับตัวตน
- อีริกสัน (Erikson, 1968: 50 อ้างถึงใน ดันเดส Dundes, 1989: 5) อธิบายจากมุมมองทางจิตวิทยาว่า “การเกิดความรู้สึกรับรู้ว่ามีอัตลักษณ์นั้นเกิดจากองค์ประกอบสองส่วน ส่วนแรกคือมีการรับรู้เกี่ยวกับความคงเดิมของตัวตนและความสืบเนื่องของการดำรงอยู่ของผู้นั้นในช่วงเวลาและพื้นที่หนึ่งๆ และส่วนที่สองคือผู้อื่นก็รับรู้ถึงความคงเดิมและความสืบเนื่องดังกล่าวนี้ด้วย”
- บาร์เกอร์ (Barker, 2012: 504) อธิบายความหมายของอัตลักษณ์ว่า อัตลักษณ์คือ “การสร้างความหยุดนิ่งชั่วคราวของความหมายหรือการพรรณนาเกี่ยวกับตัวเรา อัตลักษณ์เป็นความหมายของตัวตนที่เราเจาะจงเลือกด้วยอารมณ์ความรู้สึกบางอย่าง อัตลักษณ์เป็นกระบวนการกลายมาเป็น (becoming) มากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่ตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง (fixed entity) อัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับการเชื่อมต่อหรือเย็บตรึงวาทกรรมภายนอกเข้ากับกระบวนการสร้างความรู้สึกรับรู้ตัวตนภายในตัวเรา อัตลักษณ์คือจุดบรรจบของการเชื่อมต่อชั่วคราวระหว่างตัวตนข้างในของเรากับการจัดวางตำแหน่งแห่งหนทางสังคมที่วาทกรรมต่างๆ ในสังคมกำหนดขึ้น”

- บาสโตส และ เดอ โอลิเวอิรา (Bastos and de Oliveira, 2006: 189) นิยามอัตลักษณ์ในแง่ของการปฏิสัมพันธ์ว่าอัตลักษณ์คือ “การกระทำเพื่อสื่อความหมายเกี่ยวกับตัวตน การนำเสนออัตลักษณ์เกิดขึ้นได้ในขณะที่มีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเมื่อมีการแสดงให้รู้ว่าผู้หนึ่งเป็นใคร นอกจากนี้ อัตลักษณ์เป็นกระบวนการต่อรองว่าด้วยการนำเสนอและตีความเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งหนทางสังคม สังกัดทางสังคม บทบาท สถานภาพ และหมวดหมู่ทางสังคม”

แม้ว่านิยามและคำอธิบายข้างต้นจะมีความแตกต่างกันในรายละเอียด แต่ก็มียุทธศาสตร์หลักที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ อัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับ “การนิยามความหมายของตัวตน” และ “การจัดวางตำแหน่งแห่งหนให้แก่ตัวตน” (self-positioning) ในหนังสือนี้ ผู้เขียนจะใช้นิยามของอัตลักษณ์ซึ่งได้จากประมวลความรู้จากนิยามความหมายต่างๆ ที่ได้นำเสนอข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากนิยามที่เสนอโดยเจนกินส์ (Jenkins, 1996) ดังนี้ **อัตลักษณ์ คือ การนิยามความหมายของตัวตนและการจัดวางตำแหน่งแห่งหนให้แก่ตัวตนซึ่งเกี่ยวข้องกับความเข้าใจของเราว่า “เราเป็นใคร” และ “ผู้อื่นเป็นใคร”** นอกจากนี้ในทางกลับกันก็เกี่ยวข้องกับความเข้าใจของผู้อื่นในสังคมต่อตัวตนของเขาและตัวตนของเราด้วย **อัตลักษณ์จึงเกี่ยวข้องกับการต่อรองความหมายเกี่ยวกับตัวตนของคนในสังคมและเป็นกระบวนการที่มีลักษณะ “สหสัมพันธ์” (intersubjective) กล่าวคือความหมายของตัวตนขึ้นอยู่กับการต่อรองระหว่างตัวเราและสังคม**

เมื่อประมวลความคิดจากคำจำกัดความและคำอธิบายดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าอัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับประเด็นอื่นๆ ดังนี้

- อัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับความสำนึกรู้และความเข้าใจตัวตนว่า “เราเป็นใคร”
- อัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับการนิยามหรือการให้ความหมายแก่ตัวตนว่า “เราเป็นใคร” โดยพิจารณาความเหมือนและความแตกต่างระหว่างเราและผู้อื่น
- อัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับการบวนการประกอบสร้างความหมายให้แก่ตัวตนซึ่งมีการปรับเปลี่ยนได้และความหลากหลาย
- อัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับการจัดจำแนกหมวดหมู่หรือกลุ่มทางสังคม และการเลือกตัวเลือกทางสังคมว่าเราจะจัดตนเองอยู่ในกลุ่มทางสังคมใด

- อัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับชีวิตทางสังคมของมนุษย์ อัตลักษณ์เป็นสิ่งที่เรานำเสนอในการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
- อัตลักษณ์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวตนของปัจเจกและการกำหนดของสังคม เป็นเรื่องของการต่อรองนิยามความหมายของตัวตน

เมื่ออัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับการนิยามความหมายของตัวตนและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม ภาษาจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์อย่างเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เพราะภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการนิยามความหมายของสิ่งต่างๆ รวมถึง “ความหมายของตัวตน” และภาษาเป็นเครื่องมือในการปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารเพื่อกำหนดบทบาท จัดวางความสัมพันธ์ของบุคคลต่างๆ ในสังคม

อัตลักษณ์เป็นแนวคิดที่มีความซับซ้อนและเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับแนวคิดอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากสิ่งที่ปรากฏในตำราภาษาอังกฤษเกี่ยวกับอัตลักษณ์บางเล่ม นอกจากคำว่า identity แล้ว ยังมีการใช้คำศัพท์อื่นที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ได้แก่ คำว่า individual, subject, subjectivity, self, personality, position, subject position, agent เป็นต้น คำศัพท์เหล่านี้มีความหมายเชื่อมโยงกับ “identity” และบางคำใช้เกือบจะเป็นคำพ้องความหมายกับ “identity” แต่ก็มีแตกต่างกันในแง่ที่แต่ละคำสะท้อนแนวคิดเบื้องหลังที่แตกต่างกันไป (เบนเวลล์ และ สโตโก Benwell and Stokoe, 2006: 5) ในภาคผนวก ก. ผู้เขียนได้ประมวลความหมายของคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ อาทิ อัตลักษณ์ (identity) อัตบุคคล (subject) ตำแหน่งแห่งหนของอัตบุคคล (subject position) สถานะการเป็นอัตบุคคล (Subjectivity) ตัวตน (self) วาทกรรม (discourse) และภาพตัวแทน (representation) (โปรดดู ภาคผนวก ก) เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์ได้ชัดเจน

1.2 มุมมองเกี่ยวกับอัตลักษณ์

ในหัวข้อนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงมุมมองหรือความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของอัตลักษณ์ เพื่อให้ภาพรวมเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการศึกษาอัตลักษณ์ก่อนที่จะกล่าวถึงแนวคิด ทฤษฎี ต่างๆ ที่ว่าด้วยอัตลักษณ์ในหัวข้อถัดไป มุมมองเกี่ยวกับอัตลักษณ์สามารถแยก